

функціональна система дихання.

POTUZHNIY A. V. Educational process of physical education control is in task medical forces.

In the article the questions of physical development of student's young people are examined taken on the state a health to task medical forces. The problem of physical development of young people with a rejection in a state of health and his scientific and practical value lights up.

Keywords: *physical education, physical development, state of health, functional system of breathing.*

УДК 37.017.37 (09)

Сіданіч І. Л.
ДВНЗ “Університет менеджменту освіти” НАПН України

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ В ПЕРІОД 1917–1945 РОКІВ

Стаття присвячена аналізу сучасних наукових досліджень в історії педагогіки і вітчизняної школи, суспільно-політичних чинників перетворень у галузі шкільної освіти та організаційно-педагогічні основи духовно-морального виховання дітей у період 1917 – 1945 рр. Хронологічні межі обумовлюються окремим періодом історичного поступу країни (міжвоєнним, до початку і часами Великої вітчизняної війни), становленням системи радянської освіти та періодом активної реалізації партійно-радянської антирелігійної політики. Характеризується вітчизняна педагогіка і школа у контексті суспільно-політичних змін першої половини ХХ ст.

Ключові слова: *історія педагогіки, суспільно-політичні чинники, духовно-моральне виховання дітей, організаційно-педагогічні основи, вітчизняна школа.*

Соціально-політичні перетворення у суспільстві, реформаційні явища, демократичні процеси, зокрема в галузі освіти, а головне, зміни у змісті, методології та підходах до розгляду процесу духовно-морального виховання, зумовили виокремлення періоду розвитку духовно-морального виховання дітей в системі шкільної освіти України у період 1917–1945 рр.

Згідно з політичним курсом більшовицької партії й уряду в 1920–1930-х роках відбулося реформування освітньої галузі, що привело до докорінної зміни духовно-морального виховання у вітчизняній школі. Законодавчі положення радянської влади відокремили Церкву від держави, а школу від Церкви. Декларування свободи совісті громадян насправді виявилось насадженням атеїстичних поглядів, запровадженням антирелігійної пропаганди. Радянська держава визначала напрями розвитку освіти згідно з політичними та соціальними завданнями, до яких залічували боротьбу з

релігією як ворожою ідеологією, з Церквою і духовенством як контрреволюційною силою. Суспільно-політична, науково-педагогічна думка поступово стала вираженням офіційних ідеологічних догм. Упроваджуються альтернативні підходи до справи релігійного виховання молоді. Школа перетворюється спочатку на безрелігійний, світський, а пізніше – на войовничобезвірницький, антирелігійний заклад.

У практичному полі реалізації освітньої політики виокремлюємо два етапи. Перший, хронологічно обмежений 1920–1928 рр., розглядаємо як безрелігійний (за своїм змістом). Радянська школа цілковито позбавилася релігійного впливу, вилучивши предмети духовно-морального спрямування, звільнившись від законовчительської функції, змінивши порядки й устрій на цілковито світські. Зміст навчального курсу будувався на науковій основі, уникаючи релігійної та антирелігійної проблематики. Антирелігійне виховання учнів як альтернатива релігійному зрідка виявлялося у позаурочній та позашкільній роботі і не було всезагальним і систематичним [2-4; 6].

На другому етапі – 1929 р. – кінець 1930-х рр. – використовувалися насильницькі методи впровадження антирелігійної пропаганди до системи навчально-виховної роботи закладів шкільної освіти. Ініціатором і керівником системи антирелігійної роботи була СВБ, діяльність якої стосувалася і школи. Антирелігійне виховання дітей в школі охопило всі ступені школи й ланки виховного процесу і проявлялося у різноманітних примусових формах. Освіта стала засобом впливу на суспільство, що давало змогу коригувати його світоглядні орієнтири й переконання. Тож радянська держава на політико-ідеологічних засадах запроваджувала антидуховні напрями роботи школи, задля підтримки й утвердження її устоїв. Войовничий матеріалізм та антирелігійність стали ідеологічними підвалинами радянського уряду.

Вивчення стану шкільної освіти й духовно-морального виховання дітей на українських землях в міжвоєнні та повоєнні роки дає змогу дійти до певних висновків. Система шкільництва в умовах німецької окупації (1941–1945 рр.) передбачала духовно-моральне виховання. Це стосувалося як курсу навчання (у навчальних планах зберігався Закон Божий), так і позашкільного виховного процесу. Учнівська молодь відвідувала Богослужіння, святкувала церковні свята тощо. Церква продовжувала відігравати важливу роль у національному духовно-моральному вихованні дітей [1].

Дослідники історії української школи і педагогіки О. Любомир, М. Стельмахович, Д. Федоренко так охарактеризували стан розвитку вітчизняного шкільництва: “Українська школа виступила в 1940-ві рр. приборканим і слухняним інструментом тоталітарного режиму. Переживши

беззаконня періоду колективізації, голодомор 1932–1933 рр., репресії і переслідування інтелігенції, вона більше не змогла протистояти антинародній політиці влади і стала слухняним провідником її волі, проповідником політики насилля. Школа нестримно розпалювала в юних душах войовничий атеїзм, непримиренне ставлення до церкви, інакодумців. Учитель розглядався владою як безсловесний виконавець політики партії щодо ствердження комуністичного порядку з його антигуманістичною сутністю. Такою ж її роль у суспільстві залишалася і в повоєнні роки” [5].

Велика вітчизняна війна (1941–1945 рр.) принесла українському народу і велику Перемогу, і непоправні матеріальні та людські втрати. Однак, серед незліченної кількості бід, найтрагічнішим виявилось безталання підростаючого покоління воєнних років. Мільйони дітей, починаючи з немовлят і закінчуючи підлітками, так чи інакше, постраждали від жорстокої війни. І якщо матеріальні втрати можна було відновити за порівняно короткий термін, то на відновлення покаліченої психіки дитини, підлітка, юнака знадобилися багато років.

Незважаючи на труднощі, складнощі військового часу, основну масу дітей і підлітків вдалося врятувати в біологічному і духовно-культурному сенсі. Це був прямий результат цільної, добре продуманої, в деталях розробленої державної політики, що реалізувалася при опорі на партійні, громадські та юнацькі організації колишнього Союзу РСР.

У монографії “Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)” (2010) дослідниця І. Грідіна аналізує стан і особливості духовно-морального життя українського народу у період Великої вітчизняної війни. Авторка монографії наголошує на тому, що чергова зміна влади сьогодення призвела до перемоги “сталіністського бачення” історії Великої вітчизняної війни. 12-томна праця з історії Другої світової війни стала концептуальним орієнтиром для усіх інших досліджень з її історії. При цьому, незважаючи на те, йшла мова про військові операції, або стан культури, радянські історики вивчали війну переважно на макрорівні.

В контексті зазначених ідеологом в радянській історіографії досліджувались і проблеми духовно-морального життя радянського суспільства в роки Великої Вітчизняної війни. У шостому томі “Истории Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 г.” у четвертому розділі “Торжество советской социалистической идеологии” було вміщено підрозділ “Духовный облик советского народа – народа победителя”. Як правило, духовне життя висвітлювалось в межах традиційної схеми розвитку культури взагалі та її складових: місце та роль радянської інтелігенції, видавнича діяльність, література та мистецтво, наука та освіта. Висвітлення радянською історичною наукою цих питань

спиралось на положення про морально-політичну єдність радянського суспільства, дружбу народів СРСР, керівну роль комуністичної партії, масовий героїзм народу. Особливо відзначались і ніколи не піддавались сумніву високий моральний дух, духовна єдність радянського народу. В такий спосіб картина духовного життя радянського суспільства зображалась спрощено та однобічно [1].

За останні роки бібліографія досліджень, що демонструє гуманістичні підходи в дослідженні історії духовно-морального виховання, поповнилась цілою низкою науково-дослідних праць. Підсумком багаторічної роботи провідних учених України стало видання “Політичної історії України”, четвертий том якої охоплює період Другої світової війни. Здобувши статус самодостатніх об’єктів дослідження, окремі соціальні групи населення в цих розробках постали як специфічні мікросвіти з власним соціально-економічним, духовно-моральним, психологічним, ментальним, етнічним, конфесійним, культурно-освітнім наповненням.

З початком Великої Вітчизняної війни антирелігійна пропаганда фактично припинилась. По-перше, було не до неї, адже треба було терміново перебудувати агітаційно-пропагандистську роботу в умовах війни та освоювати нові контрпропагандистські методи. По-друге, в перші дні війни духівництво великих конфесій виступило з патріотичними відозвами, закликаючи усіх громадян піднятися на захист Батьківщини, чим одразу вирішила скористатися влада [2-4].

Окупація України і нацистська релігійна політика на завойованих територіях позначили ще одну віху у трансформації радянської релігійної політики. Радянська влада і особисто Й. Сталін не могли допустити, щоб українське “релігійне відродження” своїм існуванням було зобов’язано нацистській владі, яка зіграла на контрасті з антирелігійною політикою більшовиків. В інтересах держави було проявлено ініціативу у налагодженні державно-церковних відносин. Було відроджено “нормальну”, за канонами, Російську православну церкву. Подібних дій щодо інших релігійних конфесій не відбулось. Це була усвідомлена, чітко розрахована політика, яка цілком укладалася у концепцію централізованої держави з однією ідеологією – радянсько-патріотичною, однією мовою – російсько-радянською, однією релігією і церквою – православною, адже патріотизм був російського ґатунку.

Дослідниця І. Грідіна переконливо доводить про цілеспрямовану політику маніпулювання релігійною свідомістю віруючих в інтересах радянської влади і підтверджує це тим, що ніяких кардинальних змін у правовому стані церкви та віруючих у повоєнні роки не відбулося. Поліпшуючи численними директивами та постановами, стан віруючих та релігійних об’єднань, держава залишала за собою усі важелі контролю над

релігійним життям [1].

Особливою гостротою відрізнялись взаємовідносини віруючих та влади в Україні. Наявність декількох релігійних конфесій, сила народних традицій, які неможливо було викоренити протягом декількох десятиріч, не дозволяли режиму розраховувати тут на швидкий успіх. Використовуючи будь-яку нагоду, віруюче населення намагалось відстояти свої права, про що свідчать численні архівні документи. На фоні політичного терору 1930-х рр., в умовах знищення церковної організації, повсюдно пошавлялося підпільне релігійне життя, яке зробило неможливим контролювати церковну діяльність і формувало сильну внутрішню, а точніше індивідуальну, опозицію.

З початком Великої Вітчизняної війни релігійний чинник перетворився, в залежності від різних регіонів України, на потужну складову національної боротьби, стратегії виживання, патріотичної діяльності. Церковно-релігійне життя в Західних областях набуло чіткого політичного та національного забарвлення. Відродження духовного життя пов'язувалось із заходами до "усамостійнення" національної церкви. Змістовну спрямованість релігійної свідомості цієї частини окупованої України становила національно-ідентифікаційна функція релігії. Для населення східних регіонів релігія відігравала компенсаторну функцію, виступаючи єдиною розрадою, підтримкою за екстремальних умов війни та окупації. Поновлення церковного життя, ображені радянською владою громадяни, вважали своєрідною компенсацією за порушення десятиріччями свободи совісті та віросповідання.

Важливою складовою духовно-морального життя є релігійне життя за умов Другої світової війни, яке стало предметом активного вивчення сучасними вітчизняними дослідниками. У вітчизняній історіографії провідним і перспективним напрямом в розробці історії духовно-морального виховання стало звернення дослідників до людини. Зросла кількість робіт, присвячених "людському виміру" війни, виконаних в контексті таких сучасних дослідницьких напрямів, як соціальна історія, особливо, воєнно-історична антропологія. Переоцінкам піддавалась масова свідомість радянського суспільства, безпосередньо духовно-моральне життя країни під час війни [1].

Стосовно безпосередньо духовно-морального життя населення України дослідником С. Дровозюком запропоновано здійснювати конкретно-історичний аналіз духовно-морального життя через поняття "суспільна свідомість", визнаючи при цьому, що останнє не тотожне категорії "духовне життя", а лише досить близьке до нього. Автор, оглядаючи доробок істориків за останнє десятиліття, цілком справедливо зазначив, що досягнення російської історичної науки у дослідженні тих чи інших аспектів

духовного життя народу є значно вагомішими, ніж української.

Аналіз законодавчих та нормативних актів як радянської, так і окупаційної влад дає можливість реконструювати “зовнішню” організацію духовно-морального життя населення України. Така особливість радянської політичної системи, як зрощення радянського державного і партійного апаратів, дає підстави характеризувати Постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, резолюції з'їздів та партконференцій, що мали директивний характер, в межах групи законодавчих та нормативних джерел. У різноманітних за походженням та змістом правових документах відбилися умови та чинники життя людини, які впливали на її свідомість, настрої, почуття та мрії, скеровували їх у необхідному для влади напрямку. Нормативні акти могли не стосуватись сфери духовного життя, але створювали його певний фон, атмосферу настроїв і почуттів [2-4; 6].

Під час війни постанови та накази як радянської, так і нацистської влад ставили населення в ту чи іншу ситуацію, створюючи/провокуючи відповідний психологічний стан, впливали на свідомість, викликали відповідні почуття тощо. Законодавчі та нормативні документи як радянської, так і нацистської влад широко представлені в різноманітних як за походженням, так і за змістом публікаціях. Зважаючи на те, що більшість нормативних актів радянської епохи ніколи повністю не обнародувались, безперечний інтерес представляють документи, що містяться в центральних архівах України. Так, у Ф. 166 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) містяться документи Наркомпросу та Народного комісаріату освіти УРСР стосовно питань антирелігійної пропаганди (оп. 11). Частину документів виконавчих органів влади опубліковано у тематичних збірках. Віросповідна політика держави відбилась у документах та матеріалах виконавчих органів – Ради у справах Російської православної церкви та Ради у справах релігійних культів, які мали своїх представників в союзних та автономних республіках, краях та областях.

Дослідниця І. Грідіна зазначила, що релігійність є складним соціокультурним і духовним феноменом, який пронизує як індивідуальне, так і суспільне життя людини. Радянська влада, проголосивши релігію приватною справою громадян, скасувала офіційний облік стану релігійності. Однак влада постійно цікавилась рівнем впливу релігії на різноманітні соціальні групи населення, стежила за класовим складом релігійних громад. Після безпрецедентних заходів гоніння на церкву радянська влада плекала відсвяткувати перемогу атеїзму у першій соціалістичній країні. Підтвердженням цьому повинні були стати результати перепису населення 1937 р. Натомість, він показав, що більше 50% відсотків громадян України виявились віруючими [1].

Висновки. Політичні перетворення 1917–1945 рр. зумовили

реформаційні процеси в усіх галузях суспільного життя в Україні, зокрема шкільної освіти. Система духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі зазнала значних змін. Аналіз законодавчих положень і державних документів було здійснено задля з'ясування альтернативних підходів до справи духовно-морального виховання дітей у школах України. Сучасні вітчизняні дослідники виокремлюють 1917–1920 рр. як етап історичного розвитку України, період національно-визвольних змагань. Зміна політичної ситуації, прихід до влади нових урядів, державотворчі й демократичні перетворення сприяли реформаційним процесам в усіх галузях суспільного життя. У розробленні й створенні фундаментальних засад розбудови вітчизняної школи, що були в основному збережені всіма українськими урядами (Тимчасовий російський уряд, Центральна рада, Гетьманат, Директорія), особливу роль відігравали українські вчені, політики, представники Церкви, громадськості.

При розробленні концептуальних засад національної школи бралися до уваги стан освіти, її першочергові завдання. У резолюціях з'їздів учителів йшлося про негайну українізацію освіти, відкриття народних українських шкіл усіх типів, упровадження обов'язкового загального навчання, створення навчальних планів, підручників, виховання національно свідомих учителів.

У післяжовтневий період у розвитку українського народу відбулись кардинальні зрушення, які відбилися на свідомості, світосприйнятті, зміщенні ціннісних орієнтирів, які деформувались, втрачаючи національні коріння. Значно слабшою стала духовна спадкоємність поколінь, зростали тенденції маргіналізації населення, особливо молоді, її відчуження від національних традицій. В умовах прагнення радянської влади обмежити вплив церкви в обстановці терору і насильства, приниження ролі родини у вихованні підростаючого покоління, насадженні культу особи формувался новий своєрідний менталітет “радянської людини”, для якої сталінізм був природним середовищем проживання. Під час війни суперечливо проявились тісно пов'язані між собою такі ментальні характеристики українського народу як соціальний фаталізм та утримання від участі у вирішенні серйозних соціально-політичних проблем. Найважливішою складовою формування картини світу радянської людини було устремління у майбутнє з настановою на повний розрив з минулим, з традицією, з історією.

Використана література:

1. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1935–1945 рр.) / І. М. Грідіна. – Донецьк : ДонНУ, 2010. – 419 с.
2. ДАТО Фонд. № р. 3241. Оп. № 1. Спр. № 194. арк. 30.
3. ДАТО Фонд. № р. 3341. Оп. № 2. Спр. № 32. арк. 27.
4. ДАТО Фонд. П. № 1. Оп. № 25. Спр. № 128. арк. 42.

5. Історія української школи і педагогіки / за ред. О. О. Любар [та ін.]. – К. : Знання, 2003. – 450 с.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України Фонд. № 1. Оп. № 24. Спр. № 2741. арк. 449.

Сиданич І. Л. Организационно педагогические основы духовно-нравственного воспитания детей в школах Украины в период 1917–1945 годов.

Статья посвящена анализу современных научных исследований в истории педагогики и отечественной школы, общественно-политических факторов преобразований в области школьного образования и организационно-педагогических основ духовно-нравственного воспитания детей в период 1917–1945 гг. Хронологические рамки оговариваются отдельным периодом исторического развития страны (межвоенный, до начала и во время Великой Отечественной войны), становлением системы советского образования и временем активной реализации партийно-советской антирелигиозной политики. Характеризуется отечественная педагогика и школа в контексте общественно-политических изменений первой половины XX в.

Ключевые слова: история педагогики, общественно-политические факторы, духовно-нравственное воспитание детей, организационно-педагогические основы, отечественная школа.

SIDANICH I. L. Organizationally pedagogical bases of spiritually-moral education of children in schools of Ukraine in the period of 1917-1945.

The article devoted analyzis of modern scientific researches in history of pedagogics and domestic school, social and political factors of transformations in area of school education and organizationally-pedagogical bases of spiritually-moral education of children in the period of 1917–1945. Chronologic scopes make a reservation the separate period of historical development of country (intermilitary, to beginning and in the Great Domestic war-time), becoming of the system of soviet education and time of active realization of party-soviet anti-religious policy. Domestic pedagogics and school is characterized in the context of social and political changes of the first half 20-th centcery.

Keywords: history of pedagogics, social and political factors, spiritually-moral education of children, organizationally-pedagogical bases, domestic school.

УДК 81.42:8

**Тільняк Н. В.
Київський університет імені Бориса Грінченка**

МОВЛЕННЕВА СИТУАЦІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

У статті розглядаються сутнісні характеристики дефініції “мовленнева ситуація”, висвітлюються особливості її функціонування й інтерпретації у педагогіці, психології, лінгвістиці, лінгводидактиці.

Ключові слова: мовленнева дія, мовленнева ситуація, мовний намір, складники мовленневої ситуації, мовленнева діяльність.

Проблема продукування і використання мовленневих ситуацій стала предметом зацікавлень дослідників різних галузей, зокрема, психології